

Úvod do sociální antropologie

Esej

Vývoj přístupu antropologie ke studiu rituálu

Aneta Gerlová
učo 414953
29. 12. 2012

Úvod

Rituály jsou prostředky, kterých využívá každá kultura na světě. Neexistuje mnoho jevů, které by byly typické pro každou společnost stejně jako rituály, proto jsou tedy tak zajímavé pro zkoumání a nutné pro pochopení daných kultur. Studium rituálů je doménou právě antropologů. Jak se však vyvíjel pohled antropologických vědců a badatelů na problematiku rituálu? Téma vývoje studia rituálu jsem si zvolila, protože rituály jednotlivých kultur jsou pro mě velmi zajímavé. Ve svém eseji se nejdříve zaměřím na definování pojmu rituál, co je jeho obsahem a jaké druhy rituálů existují. Poté vysvětlím různé názory antropologů na rituál a jeho funkci. U každého názorového proudu uvedu příklad, na kterém je tato teorie založena.

Rituál

Rituál je označován za sociální aspekt náboženství. Pokud je náboženství definováno jako systém představ o věcech nadpřirozených a posvátných, tak rituál je společenský proces, který dává těmto představám konkrétní podobu. Rituály jsou veřejné události s danými pravidly, které vyjadřují vztah mezi jevy pozemskými a duchovními. Nejsou však součástí pouze náboženství, ale veškerých činností člověka. Rituály legitimizují moc ve společnosti, jsou tedy nositelem ideologie a poskytují lidem silné emoční prožitky. Poukazují na rozpory ve společnosti a snaží se je symbolicky vyřešit. Antropolog Max Gluckman tvrdil, že rituály jsou užitečné, protože společenské konflikty přetvoří v něco neškodného. (Erikson, 2008: 263-264).

Podle Bobbyho Alexandera je rituál naplánované předvedení, díky němuž se realizuje přechod od běžného každodenního života k jinému vyššímu kontextu (Alexander citováno dle Bowie, 2008: 149). Rituál je tvořen předem danými a uspořádanými sledy určitých slov a činů (Tambiah citováno dle Bowie, 2008: 150).

Antropoložka Catherine Bellová rozlišila rituální jednání do šesti kategorií, a to na přechodové rituály, na kalendářní a vzpomínkové rituály, na rituály výměny a společenství, na rituály působení trýzně, na postní rituály a na politické rituály. Kategorie rituálu se vzájemně překrývají. Nejvýznamnější jsou přechodové rituály, týkající se významných životních změn jednotlivců. Dochází při nich ke změně společenského postavení, která je doprovázena specifickými rituály. Jsou to například svatby nebo biřmování. (Bellová citováno dle Bowie, 2008: 152).

Přístupy ke studiu rituálu

Jako první myšlenkový proud, který se zabýval rituálem, zde prezentují intelektualisty. Hlavními představiteli tohoto směru jsou historik náboženství Mircea Eliade a antropolog Robin Horton. Eliade při objasňování kosmologie dává přednost mýtům. Rituál je podle něj novou realizací prvopočátečního mýtu (jak vznikl svět), jeho cílem je neustále převádět minulost do přítomnosti. Podle Eliadeho a Hortona slouží náboženství i rituál k objasňujícím účelům (Bowie, 2008: 152 - 153).

V opozici k tomuto směru jsou symbolisté, mezi něž patří John Beattie, Maurice Bloch nebo Clifford Geertz. Symbolisté se domnívají, že každý rituál na sebe bere jistou podobu, které lidé věří, protože je symbolem a odrazem dané společnosti. Bloch shledává účinnost rituálu v plnění ideologického úkolu prostřednictvím jednoduchého poselství, které lze využít pro jakýkoliv typ dominance. Rituály mají daný postup (například odříkávání textu), který podle symbolistů slouží v upevnění moci ve společnosti. Sám život podle Blochovy teorie nemá velkou hodnotu a má být proto zaměřen za poklidnou transcendenci, pro kterou je nejpodstatnější řád (Bowie, 2008: 153 - 154).

Příkladem přístupu symbolistů je pojednání Clifforda Geertze o kohoutích zápasech na Bali, při nichž v ringu proti sobě bojují dva kohouti s ostruhami na nohou. Kohout je zde symbolem svého vlastníka a je jeho váženým oblíbencem (označení v balijské pro kohouta je stejné jako pro hrdinu nebo šampiona). Majitelé kohoutů se o ně starají velmi pečlivě. V balijské společnosti se však paradoxně nikdo nesmí projevovat jako zvíře, protože je to společensky velmi odsuzováno. Balijské proto obvykle s jinými zvířaty než s kohouty (a ještě několika dalšími hospodářskými zvířaty) zachází necitelně. Kohoutí zápasy jsou v podstatě rituály, při kterých je muž identifikován se svým kohoutem a zároveň dává oběť temným silám, kterých se obává (Geertz, 2000: 460 - 469).

Funkcionalistické vysvětlení rituálu podal americký antropolog Roy Rappaport, který jej ilustroval na studii chovatelského bojovného kmene Tsembaga Maring, žijícího v Nové Guinei. Rappaport tvrdil, že u tohoto kmene je viditelná vazba mezi válečnictvím a rituálem. Jednou za dvanáct až patnáct let kmen uspořádá slavnost *kaiko*, která vyvrcholí vyhlášením války nepřátelům. Slavnost začíná, když je v kmeni mnoho vepřů, které je možno obětovat. Rappaport se domníval, že slavnost tak začíná ve chvíli, kdy je ve vesnici tolik vepřů, že spotřebují více úrody, než vyprodukují masa. Po porážce vepřů dochází k bojům a porážení se musí odstěhovat a založit novou vesnici. Rituál tak má být regulačním prvkem pro množství lidí a vepřů a jeho cílem je stabilizace systému. Tato teorie byla však velmi kritizována,

protože nikoliv ekosystém, nýbrž pouze lidé mohou vytvořit rituál (Erikson, 2008: 264 - 265).

Nové a zajímavé poznatky do studia rituálu přinesl Němec Arnold van Genep ve své teorii o přechodových rituálech, kterou v roce 1909 popsal v knize *Les rites de passage* (Přechodové rituály). Jak jsem se zmínila výše, přechodové rituály označují přechod jedince z jedné fáze života ve společnosti do druhé. Genep se domníval, že život neprobíhá stále stejným tempem, ale obsahuje momenty poklidné a momenty kritické, spojené s nějakou změnou (narození, smrt). Život tedy chápal jako sled stádií s podobnými začátky a konci, přičemž pro každé stádium existuje obřad, umožňující jedinci přejít z jedné pozice do druhé. Genep však za přechodové rituály nepovažoval pouze rituály související s narozením, iniciací, sňatkem nebo smrtí, ale také sezónní slavnosti a jakékoliv náboženské i světské chování, které obsahovalo prvky jeho trojfázového modelu. Model se skládá z fáze odloučení ze společnosti, fáze pomezí (prožití něčeho vyššího, nazývá se také liminální fáze) a fáze opětovného začlenění. První fáze se vyznačuje rituály odloučení. Příkladem je oholení vlasů vojákovi, který právě nastupuje do služby nebo omytí nečistot muslima před vstupem do mešity. Druhou fází pomezí charakterizují rituály s neurčitostí a jistým zmatkem, protože jedinec se nachází mezi společenskými postaveními. Příkladem prostřední fáze je ošacení vězňů do stejnokroje, který je odlišný od ostatní společnosti. Ve třetí fázi se člověk vrací do společnosti, ale již ve změněném stavu. Za příklad této fáze lze považovat návrat novomanželského páru ze svatební cesty a založení jejich nového domova (Bowie, 2008: 156 - 161).

Na učení Arnolda van Genepa navázal skotský antropolog Victor Turner, který se spolu s manželkou Edith zaměřil především na druhou fázi přechodových rituálů. Podle něj je pro druhé stádium typický pojem *communitas* (společnost), který označuje bezprostřední příbuzenství utvořené mezi lidmi v liminální fázi přechodového rituálu. Všichni lidé v *communitas* zažívají situaci stejně bez ohledu na společenské postavení. Příkladem mohou být pocity nevěst před první svatební nocí, které zažívají všechny nevěsty stejně. Turner také poukázal na to, že je možné druhé stádium až donekonečna prodlužovat. Tuto teorii ilustroval na příkladech samotářských poutníků nebo náboženských společenství, žijících mimo společnost a zůstávají tak v druhé fázi přechodového rituálu. Turner studoval kmen Ndembu v Zambii a právě díky poznatkům rituálu, při němž je inaugurován náčelník, vytvořil svou teorii liminality. Při rituálu jsou náčelník i jeho žena označeni stejně. Náčelník má být pokorný a mlčet, zatímco členové společenství ho urážejí a kritizují. Tento rituál má budoucího náčelníka připravit na zvládnání nových úkolů a na zodpovědnost, kterou ponese. Náčelník má pamatovat na to, že je jedním ze členů své společnosti a nemá při výkonu své

funkce sledovat vlastní cíle (Bowie, 2008: 162 - 165). Podobný je také příklad ašantského obřadu *Apo* z Ghany. Osmidenní svátek se odehrává před novým rokem začínajícím 18. dubna. Je provázený zpěvem a veselím, během něhož je povoleno zesměšňovat a pomlouvat své nadřízené a podřízené. Lidé tak mohou beztrestně mluvit o všech chybách a podvodech, protože tato kultura považuje hrubou mluvu za očišťující (Turner, 2004: 169).

Spojením náboženství a násilných rituálů se zabýval psychoanalytik Sigmund Freud, ovlivněný Jamesem Frazerem. Freud se domníval, že napětí mezi touhou a morálními zásadami způsobuje v psychice člověka neurózu. Náboženství je pro něj analogické neuróze, protože vzniklo na základě vytěsněných instinktů lidí. S tím je spojena jeho teorie o Oidipovské oběti, která říká, že společnost byla původně vedena patriarchálně a její vládce pečlivě střežil své ženy. Jeho synové však chtěli získat přístup k těmto ženám, a tak se proti otci spikli a zabili jej. Poté ale začali mít pocit viny za vraždu svého otce, který se snažili zmírnit různými oběťmi. Postupem času otec znovu nabýval svou autoritu a stal se posvátným. Tato teorie byla kritizována, protože ve skutečnosti neexistují takové doklady o uspořádání prvotní společnosti, jak ji popsali Frazer a Freud.

Závěr

Studium rituálu je beze sporu jednou z výsadních témat antropologie, protože rituál je přítomný v rozmanitých modifikacích v každé kultuře. Ve svém eseji jsem se zaměřila na různé antropologické přístupy ke studiu rituálu. Poukázala jsem na to, že výkladů rituálu existuje nespočet a v podstatě každý vědec může rituál a jeho funkci definovat jinak. Autor Bruce Lincoln vykládá význam rituálu takto: „*Je právě hlavní funkcí rituálu dát životu hlubší význam než jen živočišné přežití. Tento smysl povyšuje život nad nudu, absurditu a zoufalství. Dodává cenu i té nejtvrďší existenci a propůjčuje důstojnost všem činům člověka, ať už se jinak mohou zdát sebetriviálnější.*“ (Lincoln citováno de Bowie, 2008: 169). Lincoln tak zmiňuje to, že rituál má v každé společnosti své nezastupitelné místo, díky tomu, že dodává životu jeho cenu a důstojnost.

Použitá literatura:

BOWIE, Fiona. 2008. Antropologie náboženství. Praha: Portál.

ERIKSEN, Thomas Hylland. 2008. Sociální a kulturní antropologie – příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál. Praha: Portál.

GEERTZ, Clifford. 2000. Interpretace kultur (vybrané eseje). Praha: Slon.

TURNER, Victor. 2004. Průběh rituálu. Praha: Computer press.